

Stavnsbåndet

Noter

Side 3: *Kjøbenhavnsposten*, nr. 16, 17. januar 1840.

Side 4: Hans Birch Dahlerup: *Mit Livs Begivenheder bd. 2, 1815-1848*, udg. af Joost Dahlerup 1909, s. 226.

Side 4: *Fædrelandet*, nr. 37, 17. januar 1840.

Side 5: Dahlerup 1909, s. 227f; Se også Jens Engberg: *Den standhaftige tinsoldat - en biografi om Frederik 6.* Politiken 2009, s. 489, s. 493.

Side 9: Se fx "Mange unge boligejere er stavnsbundet" på *Finans.dk* 26. februar 2013; "Sjællandske boligejere stavnsbundet" på *tv2east.dk* 8. april 2011.

Side 10: Se fx Peter Henningsen: *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark bd. 1.* Landbohistorisk Selskab 2006, s. 157-181, s. 283-300.

Side 12: Herom se fx Anette Faye Jacobsen: *Husbondret. Rettighedskulturer i Danmark 1750-1920.* Museum Tusulanum 2008, s. 111-120; Henningsen 2006, s. 232-259.

Side 15: J. A. Fridericia (udg.): *Aktstykker til Oplysning om Stavnsbaandets historie.* Forlaget Rudolph Klein 1888, s. 86ff; Schous Forordninger: *Forordning af 4.2.1733.*

Side 15: Schous forordninger: *Forordning af 30.6.1741.*

Side 15: Schous forordninger: *Forordning af 12.10.1742.*

Side 15: Schous forordninger: *Forordning af 1.7.1746.*

Side 15: Schous forordninger: *Forordning af 14.9.1774.* I *Forordning af 30.1.1777* blev *Forordning af 14.9.1774* yderligere forklaret og uddybet, idet der var opstået en del tvivlsspørgsmål vedr. forordningens tolkning.

Side 16: Schous forordninger: *Forordning af 13.4.1764.*

Side 18: Johan Hvidtfeldt: *Kampen om ophævelsen af livegenskabet i Slesvig og Holsten 1795-1805.* Historisk Samfund for Sønderjylland 1963, s. 5-22.

Side 19: Liana Vardi: "Serfdom: Western Europe" i Peter N. Stearns (red.): *Encyclopedia of European Social History From 1350 to 2000*. Charles Scribner's Sons 2000, s. 369-378.

Side 21: Severin Kjær: "Vornede tvinges til Stavns" i *Aarbog for dansk Kulturhistorie* 1900, s. 114-124.

Side 21: Frank Pedersen: *Vornedskabets gennemførelse*. Landbohistorisk Selskab 1984, s. 137ff.

Side 22: Schous forordninger: *Forordning af 21.2.1702*.

Side 22: Fridericia 1888, s. 1ff; Schous forordninger: *Forordning af 22.2.1701*.

Side 23-24: Christen Osterssøn Veylle: *Glossarium Juridicum Danico Nor-wegium*, 1665 (den reviderede udgave), s. 348; Jacob Mandix: *Haandbog i den danske Landvæsensret bd. 1*. Gyldendal 1813, s. 75.

Side 22: Schous forordninger: *Forordning af 19.2.1701*.

Side 22: Om løsgængere og løsgængerlovgivning, se fx.: Tyge Krogh: *Staten og de besiddelsesløse på landet 1500-1800*. Odense Universitetsforlag 1987, s. 57ff.

Side 23: Ved *Forordning af 23.3.1770* ændredes dette til, at tjenestefolk på landet kun kunne skifte én gang om året, nemlig den 31. december eller 1. januar. Men før man kunne skifte, skulle man have sagt op, hvilket skulle ske i perioden fra den 22. september til 6. oktober. Opsigelser før og efter disse datoer var ugyldige. Tjenestekarlen eller -pigen måtte heller ikke på forhånd have indgået aftale med en anden husbond. Dette måtte først ske, når de havde sagt op i overværelse af to vidner. Skiftedagen ændredes atter ved *Forordning af 25.3.1791* om politivæsenet på landet, § 5-6, hvori der igen indførtes to årlige skiftedage, nemlig den 1. maj og den 1. november og opsigelse burde ske senest 12 uger før skiftetiden.

Side 23: Ved *Forordning af 27.11.1739* ændret således, at man nu i stedet skulle dømmes til arbejde i nærmeste fæstning. Senere igen ændredes bestemmelsen til, at "delinqventerne" skulle sendes til fæstningen i København.

Side 24: Finn Stendal Pedersen: *Den ulige frihed. Studier i myten om stavnsbåndsløsningens betydning*. Odense Universitetsforlag 1988, s. 44ff. Se desuden de anførte *Forordning af*

19.2.1701 og Forordning af 25.3.1791. For 1701-forordningen: se kvartudgaven for den fulde ordlyd.

Side 26: Gunner Lind: "Udskrivning og magt i det gamle landbosamfund" i Claus Bjørn og Benedicte Fønnesbech-Wulff (red.): *Mark og Menneske. Studier i Danmarks historie 1500-1800. Tilegnet Karl-Erik Frandsen*. Skippershoved 2000, s. 277-295.

Side 26: I 1803 ændredes den danske hær radikalt, idet man ophørte med at have hvervede tropper og nu alene støttede sig på de værnepligtige landsoldater. Man kan således sige, at det først var i 1803, at Christian 6.s ordning om en landmilits blev afgørende forandret, omend den ikke blev ophævet. Se Karsten Skjold Petersen: *Geworbne krigskarle, Hvervede soldater i Danmark 1774-1803*. Tøjhusmuseet Museum Tusulanum 2002, s. 63f.

Side 26: Om rytterbondens forhold, se fx Holger Munk: *Rytterbonden. En Landbrugs- og kulturhistorisk studie fra Vordingborg Rytterdistrikt 1718-1768: Gaard, jord og besætning*. Det Danske Forlag 1955, s. 33-57.

Side 27: De tre jyske distrikter lå samlet omkring Randers, Skanderborg og Kolding, det fynske lå syd og sydvest for Odense, mens det falsterske stort set dækkede hele øen. Det lollandske distrikt omfattede Østlolland. De seks sjællandske distrikter lå i Kronborg og Frederiksborg amter, samt i den østlige del af Københavns amt. Tryggevalde rytterdistrikt dækkede Stevns og Fakseegnen, mens Antvorskov rytterdistrikt lå samlet omkring Slagelse. Endelig omfattede Vordingborg distrikt alt godset syd for en linje mellem Præstø fjord og Dybsø fjord. Se Knud J. V. Jespersen: "Ryttergods" i Erik Alstrup og Poul Erik Olsen (red.): *Dansk kulturhistorisk opslagsværk bd. II*. Dansk Historisk Fællesforening 1991, s. 749f.

Side 28: Jespersen 1991; Fridlev Skrubbeltrang: *Det danske landbosamfund 1500-1800*. Den danske historiske Forening 1978, s. 150ff.

Side 28: Skrubbeltrang 1978, s. 148.

Side 28: Jens Holmgaard: "Eksercitsen bag kirken efter gudstjenesten. Var landmilitstjenesten i stavnsbåndstiden en ringe byrde?" i *Bol og By*, nr. 1, 1986, s. 45f.

Side 29: Lind 2000, s. 283.

Side 29: Holmgaard 1986, s. 45f.

Side 29: Schous forordninger: *Forordning af 30.10.1730*.

Side 29-30: Jens Holmgaard: "Er stavnsbåndet først indført 1733? En undersøgelse af forordningen af 5. marts 1731 og dens tilblivelse" i *Bol og By*, nr. 1, 1988, s. 10.

Side 30: Henningsen 2006, s. 414.

Side 30: P. Fr. Rist: *Fra Støvlet-Tiden. Kulturhistorisk Bidrag til det attende Aarhundredes Karakteristik*. Høst og Søns Forlag 1884, s. 48.

Side 30: Severin Kjær: *Fra Stavnsbaandets Dage. Optegnelser efter Tingbøger*. Forlaget Rom 1888, s. 76.

Side 31: Søren August Fjelstrup: "Bidrag til Ønskerne om et forbedret Landpolitie, især med Hensyn til Tjenestefolk" i *Landoeconomiske Tidender*, bd. 6, 1817, s. 321.

Side 31: Holmgaard 1988, s. 10.

Side 33: Holmgaard 1988; Jens Holmgaard: *Uden at landet besværes: studier over Frederik 4.s landmiliti med særlig henblik på spørgsmålet om stavnsbåndet og bønderkarlenes vilkår i øvrigt*. Landsarkivet for Nørrejylland 1999, s. 248-272.

Side 33: Holmgaard 1988, s. 9f.

Side 33: Krisen var ikke kun af økonomisk art. Der var også tale om en økologisk krise, hvor der var blevet drevet rovdrift på landets økologiske ressourcer, se Thorkild Kjærgaard: *Den danske revolution 1500-1800. En økohistorisk tolkning*. Gyldendal 1991, s. 23-31.

Side 33: Birgit Løgstrup: *Bundet til jorden. Stavnsbåndet i praksis 1733-1788*. Landbohøistorselskab 1987, s. 12ff; Holmgaard 1988, s. 12.

Side 33: Erik Helmer Pedersen: "Dansk landbrugsudvikling i det 18. århundrede. En oversigt" i *Bol og By*, nr. 5, 1983, s. 68.

Side 33: S.P. Jensen: *Fra stilstand til vækst. Studier i dansk landbrugs udvikling fra 1682 til 1914*. Landbohøistorselskab 2007, s. 19f.

Side 34: Løgstrup 1987, s. 12ff; Holmgaard 1988, s. 12.

Side 35: Holmgaard 1988, s. 16-19. Citatet af Holmgaard er fra s. 19.

Side 35: Schous Forordninger: *Fr. af 4.2.1733 om en nye Landmilices Indrettelse i Danmark.*

Side 35-36: Holmgaard 1986, s. 48f.

Side 36: Schous forordninger: *Forordning af 14.9.1774 § 1.*

Side 36: *Forordning af 14.9.1774 § 6.*

Side 36: *Forordning af 14.9.1774 § 19.*

Side 36: *Forordning af 14.9.1774 § 17.*

Side 37: *Forordning af 14.9.1774 § 24.*

Side 37: Schous forordninger: *Fr. af 30.1.1777 § 13.*

Side 37: Schous forordninger: *Fr. af 20.6.1788 § 15*; Skjold Petersen 2002, s. 33-63.

Side 37: Laust Kristensen (udg.): *Skik og sæd hos bønderne sidst i det 18. og først i det 19. århundrede. De kendte manuskripter af Eskel Sørensen (1771-1835).* Landbohistorisk Selskab 1989, s. 146.

Side 38: Holmgaard 1999, s. 235ff; Jens Holmgaard: "De bilder sig ind, vore jyske karle er dumt fæ" i *Bol og By* 1991.

Side 38: Holmgaard 1986, s. 45-51.

Side 38: Holmgaard 1986, s. 53.

Side 39: Holmgaard 1986, s. 54.

Side 40: Gunnar Olsen: *Træhesten, hundehullet og den spanske kappe.* Rosenkilde og Bagger 1960, s. 69.

Side 40: Peter Eliassen: *Fra Indherrederne. Livsbilleder fra 17. og 18. Aarhundrede fra Egnen mellem Kolding, Fredericia og Vejle.* Vejle Amts årbog 1914, s. 140.

Side 40: Holmgaard 1986, s. 60ff.

Side 41: Peter Henningsen: "Tiggernes by. Fælleseuropæiske tendenser og det københavnske fattigvæsen, 1500-1800" i *Historiske Meddelelser om København* 2007; Peter Wessel Hansen: "Miraklernes tid og andre fortællinger om livet i 1700-tallets København" i *Historiske Meddelelser om København* 2007-08, s. 166-171.

Side 42: Sigurd Kristensen: "Domestiquer og Betienter paa et stort Gods (Skildringer fra det attende Aarhundrede)" i *Aarbog for Viborg Historiske Samfund* 1939, s. 38.

Side 44: Albert Olsen: "Stavnsbaandets Virkninger paa Byerne" i *Scandia* 1933, s. 73-77.

Side 50: Hans Jensen: *Dansk Jordpolitik 1757-1919 bd. 1: Udviklingen af Statsregulering og Bondebeskyttelse indtil 1810*. Københavns Universitet 1936, s. 20.

Side 51: Jensen 1936, s. 23f.

Side 51: Niels Schelde: "Frie=Tanker om Aarsagerne til Folkemangel i Danmark" i *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin*, vol. 5, 1761, s. 34, 35f.

Side 51-52: Kjær 1888, s. 81; Henrik Stampe: *Erklæringer, Breve og Forestillinger General-Prokureur-Embedet vedkommende, 3. del fra 1760 til 1762, inclusive*. Gyldendal 1795 s. 295.

Side 52: Schelde 1761, s. 34, 35f.

Side 53: Se Dan Ch. Christensen: *Det moderne projekt. Teknik og kultur i Danmark-Norge 1750-(1814)-1850*. Gyldendal 1996.

Side 54: Jensen 1936, s. 65-74; Claus Bjørn: "De danske cahiers. Studier i bondereaktionerne på forordningen af 15. april 1768" i *Bol og By*, nr. 5, 1983, s.145-170.

Side 56: Jensen 1936, s. 125.

Side 57: O. L. Bang: *Afhandling om Bondestanden i Danmark*. København 1786, s. 16.

Side 58: Jensen 1936, s. 129.

Side 59-60: Jensen 1936, s. 144-153; Birgit Løgstrup: *Bondens frisættelse. De danske landboreformer 1750-1810*. Gads Forlag 2015, s. 224-237.

Side 63: Jensen 1936, s. 144-153; Løgstrup 2015, s. 224-237.

Side 63: Schous forordninger: *Forordning af 20.6.1788 § 1-5.*

Side 64: Schous forordninger: *Forordning af 25.3.1791 om politivæsenet på landet § 1-2.*

Side 64: Arent Steenstrup: *Den danske Bondes Pligter og Rettigheder efter Lovene, saaledes som de vare ved Slutningen af det attende Aarhundrede og indtil nærværende Tid.* København 1812, s. 34.

Side 65: Schous forordninger: *Forordning af 25.3.1791 § 7.*

Side 65: Schous Forordninger: *Forordning af 20.6.1788, § 24 og 25.*

Side 66-67: Hans Chr. Bjerg: *Til fædrelandets forsvar. Værnepligten i Danmark gennem tiderne.* Værnepligtsstyrelsen 1991, s. 48ff.

Side 67: Bjerg 1991, s. 48ff.

Side 67: I 1803 blev hvervningen stærkt reduceret og ophørte helt i 1814. Se Bjerg 1991, s. 52.

Side 67: *Den for Landboevæsenet nedsatte Commissions Forhandlinger bd. 2.* København 1789, s. 640.

Side 68: Steenstrup 1812, s. 26f.

Side 69: K.G.H. Hillingsøe: *Landkrigen 1807.* Gyldendal 2007, s. 141.

Side 70: Bjerg 1991, s. 55ff.

Side 70: Joh. Nik. Høst: *Lov og Ret for Herremænd og Bønder, eller fuldstændig Fremstilling af Landmandens Rettigheder og Pligter (Land-boret).* København 1844, s. 236ff.

Side 70-71: Høst 1844, s. 238.

Side 71: Høst 1844, s. 14; Steenstrup 1812, s. 20.

Side 72: H. P. Kristensen: "Brændevinsskatten i Salling" i *Samlinger til jydsk Historie og Topografi*, 6. bd., 1908-10, s. 514f.

Side 74: Johan Hvidtfeldt: *Stavnsbaandet, dets forudsætninger og virkninger*. Jørgensens Bogtrykkeri 1938, s. 36ff.

Side 74-75: Niels Rasmussen Søkilde: *Holsteenshus og Nakkebølle med tilliggende Sogne og Øer, samt Udsigt over Egnens almindelige Historie fra Oldtiden til vore Dage*. Odense 1875-78, s. 98.

Side 75: Frederik Krarup: "Literaturen i Anledning af Stavnsbaandsfesten 1888" i *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 1888, s. 377.

Side 75: Hvidtfeldt 1938, s. 45f.

Side 76: Den Jyske historiker: *1788 i 1988. Traditionen utro*, nr. 45, 1988.

Side 76: Finn Stendal Pedersen: *Den ulige frihed. Studier i myten om stavnsbåndsløsningens betydning*. Odense Universitetsforlag 1990, s. 57.

Side 76: Henrik Horstbøll: "Stavnsbåndet og den borgerlige frihed" i *Den Jyske Historiker*, nr. 45, 1988, s. 9.

Side 76: Jens Holmgaard: *Alt på sin rette plads - eller stavnsbåndsløsningen og den store omstilling i dansk landbrug*. Udgiverselskabet ved Landsarkivet for Nørrejylland 1990, s. 274.

Side 77: NN: "En Samtale" i *Borgervennen*, nr. 27, 1789, s. 208 og 210f.

Side 79: Ole Feldbæk: "Kongen bød - enevælden og reformerne" i Claus Bjørn (red.): *Landboreformerne - forskning og forløb*. Landbohistorisk Selskab 1988, s. 11-13; Inge Adriansen: *Erindringssteder i Danmark. Monumenter, mindesmærker og mødesteder*. Museum Tusulanum 2011, s. 169-173; Julius Lange: "Hundredaars-Jubilæum for Frihedsstøtten" i *Tidsskrift for Kunstindustri*, 3-4, 1982, s. 117-119.

Side 81: Pedersen 1990, s. 12f; Birgit Løgstrup: "Hvad et jubilæum kan bruges til. 20. juni 1838 - 50 årsdagen for stavnsbåndets ophævelse" i *Bol og By* 1988, s. 93-113.

Side 82: Peter Henningsen: *Dengang vi var bønder*. Gads Forlag 2019, s. 106-133.

Side 82: Steffen Linvald: *Den Nordiske Industri- Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888*. Bogan 1988, s. 89-97.

Side 83: Her citeret efter Pedersen 1990, s. 26f.

Side 83: Feldbæk 1988, s. 10.

Side 84: Pedersen 1990, s. 25-30.

Side 86: Erik Helmer Pedersen: "Landbrugsudstillingen på Bellahøj 1938. En dannebrogstækket landsby grundlægges i København i anledning af 150 årsdagen for stavnsbåndets ophævelse" i *Bol og By*, nr. 4, 1988, s. 148.

Side 87: Pedersen 1990, s. 31-36.

Side 88: Hvidtfeldt 1938, s. 46f.

Side 89-90: Pedersen 1990, s. 36f.

Side 92: Kai C. Uldall (udg.): "Topografiske Indberetninger fra Lolland 1743-44" i *Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog* 1922, s. 128.

Side 93: Frans Wilhelm Trojel: *Oekonomiske, politiske Betragtninger over Dannemarks, især Landvæsenets nærværende Forfatning*. København 1787, s. 79, s. 80.

Side 94: L. Th. Fogtmann: "Bondens stilling lig trællens" i *Vendsyssel Folk og Land bd. II* 1910, s. 73ff.

Side 94: Kristensen 1939, s. 87-91.

Side 94-95: L. Th. Fogtmann: "Herskabets indblanding i ægteskabssager" i *Vendsyssel Folk og Land bd. II* 1910, s. 93ff; Hans Jensen: "Godsejerklassen og Herregaardene i historisk Belysning" i *Herre-gaardene og Samfundet* 1943, s. 36.

Side 97: Feldbæk 1988, s. 28f.